

NYELVMŰVELÉSÜNK FŐ KÉRDÉSEI

Kek Zsigmond

A Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő
Egyesület alakuló közgyűlésén (1964. ja-
nuár 29-én) elhangzott előadás.

Ne kezdjük nagy szavakkal, ne beszéljünk alapkötetetről, fordulópontról, új korszakról. Azt majd eredményei fogják megmutatni, hogy a most induló munka minek minősíthető. Egyetlen kétségtelenül ráillő jelzőt fűzünk csak hozzá, azt, hogy nagyon, de nagyon szükséges. Ezt, azt hiszem, nem is kell hangsúlyoznunk, egyébként nyelvünknek, nyelvi kultúránknak abból a helyzetképéből, amelyet a későbbiekben felvázolunk, eléggé nyilvánvalóvá lesz mindnyájunk számára.

Különben igen méltánytalan dolog volna csak azt is állítani, hogy most kezdődik a nyelvművelés. Lebecsülnénk vele iskoláinkat és közoktatási munkásainkat, lebecsülnénk a sajtó és a rádió munkásait, színházainkat, lebecsülnénk íróinkat, költőinket.

Méltánytalanok volnánk közoktatási munkásainkhoz, akik tanyai iskolákban, községeinkben, városainkban hosszú évek óta sérényen plántálják gyermekeinkbe a nyelvi kifejezés, a nyelvi műveltség alap-elemeit, s meg kell mondanunk elég nehéz helyzetben, szükségünknek megfelelő előképzettség és szaksegítség nélkül. Elhallgatnánk a sajtó és a rádió munkásainak igyekezetét, akik nem kevésbé felelős poszton végzik hivatásukat szintén kellő szakmai nyelvi képzés nélkül, csak a gyakorlati munkában nyert tapasztalataikra támaszkodva. Megfelelkeznenk színészeink lelkes, önfeláldozó munkájáról a városi színpadokon és falusi dobogókon. És méltánytalanul mellőznénk az írott szó elhivatottjainak, íróinknak, költőinknek, publicistáinknak betűre, gondolatra, szellemre nevelő buzgalmát.

Egyesületünkkel csak szervezettebbé, céltudatosabbá és eredményesebbé szeretnénk tenni ezt a sok igyekezetet. Tisztázni valamennyi-ünkben céljainkat, pontosabban megismerni feladatainkat, és tömöríteni erőinket, segíteni egymást e céljaink és feladataink minél hatásosabb megvalósításában. Rendszeresen, szakadatlanul tudatosítani magunkban, mindnyájunkban a nyelvi műveltség parancsoló szükségét, és ránevelni magunkat nyelvünk rendszeresebb ápolására, céltudatosabb művelésére.

Próbáljuk meg most röviden, tömören leírni nyelvünk, nyelvi műveltségünk mai állapotát. Ehhez nem árt egy kis összehasonlítás a múlttal, noha nem vagyok barátja a múlt és jelen hangzatos szembeállításának, bármilyen hálás is ez a téma. De nem is a helyzetnek, a lehetőségeknek, hanem a céloknak, a feladatoknak összehasonlítására gondolok.

A régi Jugoszláviában a magyar nyelv művelése gyakorlatilag a veszélyeztetett anyanyelv védelme érdekében a ránkényszerített államnyelvtől való elzárkózásban nyilvánult meg. A magyarok zöme nem tanulta meg a szerb nyelvet, csak amennyire foglalkozásánál, hivatásánál fogva erre kénytelen volt, s visszahúzódott nyelve várába. Ezt bizony még ma is megérezzük mi, az idősebb nemzedék. A magyarok egy kisebb része egyéni boldogulása érdekében egyszerűen lemondott anyanyelvéről, vagy legalábbis ápolásáról. Ritka és egészen kivételes volt, tehát általános szempontból mellőzhető az az eset, hogy valaki tudatosan fejlesztette mindkét nyelvi ismereteit. Nagyjából tehát az volt a helyzet, hogy a két nyelv közül valamelyik a másiknak a rovására ment. Vagy az egyik, vagy a másik. A kétnyelvűség sem mint cél, sem mint nehézség, nem volt érezhető.

Ma a szerbhorvát nyelv ismerete nem politikai kényszerűség, nem kénytelenség, hanem az általános fejlődésbe való illeszkedés eszköze, az előrehaladás természetes eszköze. Semmiféle jogi hátránya, társadalmi kára nem származhat abból senkinek, hogy nem ismeri köztársaságunk többségének a nyelvét, nem előfeltétele ez a boldogulásnak, mégis mindenki a maga módján, a maga környezete és életcélja szerint, kisebb-nagyobb mértékben, *magától* igyekszik elsajátítani a szerbhorvát vagy a szlovén nyelvet anélkül, hogy ezért le kelljen mondania a magáéról, el kelljen hanyagolnia anyanyelvét.

Mai helyzetünknek jellegzetessége *a tudatos és akart kétnyelvűség.*

Ez szabja meg tehát feladatainkat. Hacsak nem hunyjuk be szemünket a valóság előtt, nem beszélhetünk klasszikus, megszokott értelemben vett anyanyelvművelésről. Mert a mi mai körülményeink között nem kell és nem szabad, hogy az egyik nyelvnek az elsajátítása a másiknak a rovására menjen, tehát nemcsak lehetővé kell tennünk, hanem minden eszközzel elősegítenünk, hogy mindegyikünk a maga egyéni helyzete, foglalkozása, hivatása és felfogása szerinti mértékben fejleszthesse mindkét nyelvet.

Gondoskodnunk kell tehát arról, hogy a nyelvoktatásnak, a nyelv-művelésnek, a nyelvi kultúra fejlesztésének minden eszköze valóban ezt a célt szolgálja, hogy egyrészt egyik nyelv elsajátítása ne menjen a másiknak a rovására, másrészt ne fejlődjön ki valami, a fejlődés lehetőségét kizáró keveréknyelv.

Azzal mindenki tisztában van, ha sokan megfélemlenek is róla, hogy az anyanyelv alapos ismerete, tudatos használata nélkül nincs semmilyen alapos ismeret, igazi szakismeret sem, hogy anyanyelvi kultúra nélkül nincs semmilyen kultúra, sem általános, sem szakmai, sem irodalmi-művészeti kultúra. De azt már nem mindenki tudja, hogy aki nem ismeri eléggé, nem kezeli szükségéi szerint szabadon, alkotó módon az anyanyelvét, az nemcsak nem haladhat igazán előre az élet

semmilyen területén, hanem más nyelvet sem tanulhat meg tisztességesen. S ha úgy-ahogy megtanulja is, nem sok hasznát veszi, a magáén meg csak ront vele.

A kétnyelvűség talaján tehát *a nyelvművelésnek ezzel a helyzettel kell számolnia*, aki nem tud igazán jól magyarul, akinek nincsenek biztos, szilárd nyelvismeretei, aki nem tudatosan is, hanem csak ösztönösen használja anyanyelvét, az szerbül, horvátul, szlovénül is csak hiányosan, felemásan, tökéletlenül tanulhat meg. De fordítva is, a mi körülményeink között, az együttélés törvényei alapján, a két nyelv egymásra hatásának feltételei között csak az tudhat igazán jól, tisztán, szépen magyarul is, aki jól megismerte és biztosan kezeli a szerbhorvát vagy a szlovén nyelvet is.

A kétnyelvű ember lehet kétszeresen művelt, kettős kultúrájú ember, de éppen úgy lehet mind a kettőhöz csak konyító s mindent összezavaró félig magyar, félig szerb félművelt ember. Mert ebben az esetben a két fél — a matematikát meghazudtolva — nem egy egész, hanem felemás valami. *A kétnyelvűségben benne van a kettős műveltség lehetősége, de a félműveltség nagy veszélye is.*

Két nép tömeges érintkezésének, mindennapi — személyes, szakmabeli, társadalmi — közlekedésének körülményei között elkerülhetetlen a két nyelv kölcsönhatása. E kölcsönhatásnak természetesen itt nem az objektív része érdekel bennünket, nem az egyetemes magyar és szerbhorvát nyelvnek kölcsönhatása, mert ez a nyelvtudomány dolga. Hanem az, amely az egyén nyelvében, nyelvi tudatában nyilvánul meg, a jugoszláviai magyarok beszélt és írott nyelvében. A mi körülményeinkben — tudatos, ezzel számoló nyelvművelés nélkül — fennáll az a veszély, hogy tükörszavak, szóátvételek, keverék nyelvi szerkezetek révén egy regionális magyar nyelv fejlődik ki. Márpedig ez azt jelentené, hogy *elszakad az egyetemes anyanyelvtől, szórványnyelvvé válik*, s menthetetlenül elszegényedik, elsorvad. Ennek bizonyos tüneteit magunk is látjuk, elsősorban a beszélt nyelvben, de mindinkább az írottban is, sajtónkban, a rádióban, tankönyveinkben, sőt itt-ott szépirodalmunkban is.

Pedig elszegényedett nyelvvel, ami szükségszerűen a világos fogalmak, gondolatok, ismeretek elszegényedésével is jár, nemcsak mi magunk nem boldogulhatunk, fejlődhetünk, ahogy kell és lehet, egyénileg és mint egy nemzetiség a többi között hazánk építésében, hanem annak a nyelv és kultúra terén való legfőbb feladatunknak sem felelhetünk meg, hogy közvetítsünk itthon nemzetiségünk és a többi, kifelé pedig a jugoszláviai és magyarországi társadalmi valóság között is, tehát a két egyetemes nyelv és kultúra között.

Egyrészt *fokozottabb*, másrészt *különleges* nyelvművelésre van tehát szükségünk. Alaposabb, erősebb, biztosabb nyelvi tudatra, szilárdabb anyanyelvi alapokra. Nekünk akár akarjuk, akár nem, akár elismerjük, akár nem, kettős nyelvi tudatunk van, az pedig, ha nincs kiművelve, két fél tudat, tehát nem épkezlib. Ezt a kettős nyelvi tudatot kell fejlesztenünk, s olyan szintre emelnünk, hogy ne legyen az egyénben se hasadás, se keveredés.

Ebben a munkában pedig meglehetősen magunkra vagyunk utalva. Magában az összehasonlító s megkülönböztető nyelvoktatásban sincs semmi tapasztalatunk, jóformán kísérlet sincs rá, egyébként ez külföldön is csak most fejlődik. Egy magyarországi nyelvművelő konferencián állapította meg az egyik hozzászóló, hogy a szovjet iskolákban valamennyi idegen nyelvi jelenséget az anyanyelvi jelenséggel szembeállítva, vele összevetve mutatnak be, s ennek eredményeképpen a tanuló gyakorlatilag érti meg a nyelv és gondolkodás összefüggését, ismerkedik meg az anyanyelvéből hiányzó új nyelvi jelenségekkel, s így tudatosabban fogja fel saját anyanyelvét is. Majd hozzáfűzi, hogy tudtával „az egész ország területén egyetlen budapesti iskolában, az Eötvös Loránd Tudományegyetem egyik gyakorlóiskolájában egy pedagógus folytat csupán kísérletet a magyar és orosz nyelvnek — főként a hangtan és a kiejtés tanítás területén — ilyen tudatos alapos, részletekbe menő összevetésére”. Márpedig nekünk *éppen erre volna szükségünk az elemi iskoláktól kezdve a fakultásig.*

Talán kissé túlságosan belemélyedtem nyelvművelésünk egyetlen ágának, az iskolai nyelvtanításnak kérdésébe, de nem ártott legalább egy példán megmutatni sajátos helyzetünket és ebből fakadó feladatainknak sokaságát, nem kevésbé azt, hogy e téren nem sok támogatásra számíthatunk.

Most anélkül, hogy további részletekbe bocsátkoznék — ezeket majd egyesületünk bizottságainak, szakosztályainak kell tüzetesen kidolgozniuk —, felsorolom nyelvművelésünk többi főbb problémáját.

Az iskolai nyelvoktatás mellé sorakozik rögtön a tankönyvek kérdése. Sajnos, ezen a téren vannak talán a legnagyobb hiányok, a legkiáltóbb fogyatékoságok, ebben, azt hiszem, a jelenlevő gyakorlati tanügyi munkások egyetértenek velem. Nemcsak hiányok, hanem még erőnkhez mérten is megbocsáthatatlan fogyatékoságok. Itt alkotmány adta jogunknak, költségvetés adta lehetőségeinknek, a néphatóságaink adta támogatásnak egyes egyedül káderhiányunk, tehát a mi belső gyengeségünk szab igen szűk határt. Nincs elég nyelvilleg képzett, szakjában nyelvi részét jól ismerő szakemberünk nemhogy iskoláinkban, hanem felsőbb tanintézetekben sem, tanulmányi felügyelőink között sem. Nem gondoskodtunk arról sem, hogy *szaktanáraink legalább szakjukra korlátozott magyar nyelvi vizsgát tegyenek*, ami a legegyszerűbb követelmény, s így bizony szakterminológiájuk — maguk is érzik és panaszozzák — igen silány. Pedig már a továbbképzés bizonyos szempontjából, a magyar szakirodalom felhasználása, a tapasztalatok kicserélése tekintetében is káros, ha más, hiányos, felemás szaknyelv, a magyarországitól eltérő alakul ki nálunk.

Ehhez kapcsolódik általában politikai, gazdasági, hivatali, társadalmi szókincsünk kérdése is. A kétnyelvű adminisztrációban, a sajtóban, a politikai, gazdasági, társadalmi kiadványokban ez különösen érzékeny kérdés, mert itt nemcsak az általános szocialista terminológiáról van szó — amelynek természetesen nem szabadna különböznie —, hanem *szocialista rendszerünk sajátosságainak, eredeti, új fogalmainknak megfelelő nyelvi kifejezéséről is.* Egy-egy intézmény, hivatal, de közgazdasági fogalom elnevezése is két-három-négyféle

változatban használatos, úgyhogy mi magunk sem megyünk el rajta, hát még az, aki külföldön társadalmi valóságunkkal meg akar ismerkedni.

Ezzel határos kérdés a szótári munka. Ez részben intézményesült a fakultás kereteiben, habár ez az intézményesülés sajnos nem jelent egyben segítséget. A klasszikus háromszoros pénzt, pénzt, pénzt helyett itt is kádert, kádert, kádert a sürgető jelszó.

A magyar nyelvű sajtó, rádió, színház, a nyelvi kultúra terjesztésének ezek a legfontosabb nyilvános tényezői a napról napra növekvő szükségleteknek alig-alig tudnak megfelelni. A káder szakképzettsége és nyelvi készsége hiányos, céltudatos káderpolitika már a megfelelő szakképzés lehetőségének hiánya vagy szűk volta miatt sincs, sőt az önképzés is, mi tagadás, elég gyenge lábon áll.

Fordításirodalmunk és eredeti szépirodalmunk, a két kultúra közvetítésének e felbecsülhetetlen eszköze sem maradhatna ki ebből a helyzetképből, eredményeik és nehézségeik vázolására azonban itt most ilyen röviden nem is merünk vállalkozni. Ez majd esetleg szakosztályuk feladata lehet.

Íme nagyjából a helyzetkép. Ez szabja meg nyelvművelésünk feladatait. A nyelvművelés eddig ismert eszközeivel, módjaival, ezeknek a feladatoknak csak részben tudunk megfelelni.

Hogy érhetjük el az ebből a helyzetképből adódó céljainkat? Előbb általánosságban próbálom a megvalósítás módjait vázolni, aztán térek ki arra, hogy mit vállalhat belőle magára a nyelvművelő egyesület.

Ami a közoktatást illeti, kétnyelvű iskoláink már vannak, valami gyér tapasztalataink is ezen a téren, noha természetesen nem várhatjuk, hogy ilyen szempontból képzett szlavisták és hungarológusok nélkül mást, mint technikai tapasztalatokat leszűrhessünk. Az a benyomásom, hogy jobb lett volna nem alulról, hanem felülről kezdeni a dolgot, vagy részben párhuzamosan. Egy vajdasági nyelvintézettel, amely tudományosan foglalkozik a kétnyelvűség igen-igen komoly kérdészövevényével. Ennek keretében kellett volna talán az első kísérleti gyakorló iskolát felállítani, hogy szakemberek figyeljék s állapítsák meg legelső sorban a *legalkalmasabb életkort*, aztán a *leghatásosabb módszert* arra, hogy a tanulók a két nyelv elsajátításában a legjobb eredményeket ériék el. Mert nyilvánvaló például, hogy a kétnyelvű oktatás kezdetének alkalmas időpontját is meg kell találni, hiszen kétnyelvű dadát is adni a csecsemőnek mindenképpen céljavesztett dolog.

Ezért is, minden másért is, a nyelvintézet nélkülözhetetlen ahhoz, hogy sokféle s különleges szükségleteinket kielégíthessük. Ennek kell a két nyelv rendszeres tanulmányozása, összevetése, a két nyelvi rendszer párhuzamos tudományos feldolgozása mellett irányítania a kétnyelvű kultúrát, szorgalmaznia általános és szakszótárak készítését, felügyelnie a tankönyvek, a sajtó, a rádió, a színházak nyelvére, terveznie a fordítást, a két nép kulturális javainak közvetítését, tanulmányoznia a jugoszláviai magyar népnyelvet, a tájnyelvi gyűjtést irányítania, hogy nyelvünket és az egyetemes magyar nyelvet itteni forrásaiból is gazdagítsuk. És főképp káderről gondoskodnia.

Mert szerb hungarológusok és magyar szlavisták nélkül nem fejleszthetjük nyelvi kultúránkat. Ennek a szükségletnek a kielégítése természetesen nemcsak a nyelvművelő egyesület, hanem a leendő nyelvintézet kereteit is túlhaladja. De ha mást nem, sugalmazásaival, a sürgető szükségnek kellő helyen való hangsúlyozásával is sokat tehet. Mert nyilvánvaló, hogy hungarológusokat és szlavistákat nem akaszthatunk le a szögről, hanem csak igen hosszú lejáratú következetes, tervszerű munkával teremthetünk. Addig is azonban minél több jó alapos szerbhorvát kultúrájú magyar nyelvszakos és magyarul is jól tudó szerbhorvát nyelvszakos tanárt s általában kétnyelvű szakembert kellene nevelnünk, s a legszükségesebb helyekre állítanunk.

Mindez, amint mondtuk, természetesen túlhaladja az egyesület feladatkörét és erejét. E feladatok közül egyet sem vállalhat, de azt hiszem nem túlzok, ha azt mondom, hogy *egyetlen feladat sem valósulhat meg nélküle sem.*

Az egyesületnek kell ébren tartania a nyelvintézet és a káderképzés ügyét, írni, beszélni, vitát indítani róla, közvéleményt alakítani ebben az irányban.

A leendő nyelvintézet bizonyos munkái már ma is folynak. A régi nyelvművelő egyesület Helyesírási Bizottsága folytathatja tevékenységét, s előkészítheti a nyelvintézet megfelelő osztályának munkáját.

A Szaknyelvi Bizottság szintén igen hasznos munkát végezhet és értékes segítséget nyújthat a kétnyelvű közigazgatásnak mindaddig, amíg szakavatottabb kezekre nem bízhatja ezt a gondot.

A szótári munka ismertetésével, népszerűsítésével, pótolhatatlan szükségének hirdetésével talán sikerül egyéneken és intézményekben érdeklődést kelteni iránta és támogatást szerezni számára.

Nyelvjárás kutatás is folyik, de ehhez nemcsak egyetemi hallgatók, hanem tanítóink és tanáraink között is kell lelkes munkásokat toboroznunk, hiszen ez a nyelvi ismeretek bővítésének is igen alkalmas eszköze. Az anyag tudományos feldolgozása, a munka eredményeinek értékelése és hasznosítása természetesen szintén a nyelvintézetre vár.

Ezeknek a távlati feladatoknak állandó felszínen tartása mellett egyesületünk legfelelősebb, legszükségesebb tevékenysége *a meglevő káder képzésének és önképzésének előmozdítása.* A most folyóhoz hasonló szemináriumokat, tanfolyamokat kell szerveznünk, minél többet s nemcsak magyar nyelvszakosok, hanem más szakos magyar nyelven előadó tanárok számára is. Szakosztályokat kell alakítanunk a közoktatási munkások, az egyetemi hallgatók, a sajtó és rádió újságírói, a bemondók, a színészek, a lektorok, a korrektorok, a gépírók és más szakmabeliek számára. Egy-egy ilyen kis csoport, ha van benne lélek és kitartás, rövid idő alatt is sokat pótolhat az eddig elmulasztottakból, s másoknak is példát mutathat.

Egyesületünk azonban semmiképpen sem korlátozhatja tevékenységét a szakosztályokban, szemináriumokban folyó munkára. Sőt ehhez is csak úgy lesz igazán ereje, ha a nyelvművelést egészen széles alapokra helyezi. Ha általános nyelvművelő mozgalmat indít, s ebből táplálkozik, innen kap újabb és újabb sugallatokat, támogatást, buzdítást. Ilyen mozgalmat pedig kitartó propagandával, szívós népszerűsítő

munkával, annak tudatosításával lehet elérni, hogy a *nyelvi kérdés nem szakemberek dolga, hanem közügy.*

Fejlesztelnünk kell a nyelvi műveltség szükségének tudatát, *köz-tudattá* fejlesztelnünk. Ezt otthon a családban kezdjük el, a kulturált szép beszéd előmozdításával, szintúgy munkahelyünkön, hivatalunkban, de az utcán is, meghitt társaságunkban is, sehol se mutatkozzék nyel-vünk pongyolában.

Lássuk és láttassuk be, hogy a beszéd, a levélírás, a szaktanács, a hivatali utasítás, az értekezleten való felszólalás nem kevésbé fontos, mint a szépirodalom, a vers, a regény. Szoktassuk magunkat *nyelvi igényességre*, ne elégedjünk meg félig kimondott, hevenyészett, gondolatunkat csak úgy nagyjából, bizonytalanul közlő mondatokkal, hanem világos, szabatos, találó kifejezésekkel, színes szép beszéddel. A szép beszéd éppen olyan tartozéka a művelt embernek, mint a kulturált vise'kedés. Ne engedjük meg magunknak, hogy holmi felemás keveréknyelvet használjunk, azzal nyugtatva meg magunkat, hogy mi így is megértjük, mert hozzászokunk, s észre se vesszük többé. Hiszen egy kis figyelemmel, állhatatossággal éppen úgy hozzászokhatunk a szép beszédhez is.

Rendezzünk minél több előadást nyelvi kérdésekről, népszerű, mindenkinek érthető, mindenkit érdeklő módon, leplezzük le magunk beszédünk, írásaink helytelenségeit, de még inkább tartsunk nagy íróink, költőink, népköltészetünk nyelvéről ismertetéseket, bő szemelvényekkel. Kétnyelvű előadásokat is tartsunk, rámutatva mindkét nyelv sajátosságaira, szépségeire. Egy-egy sikerültebb előadást aztán sokszorosíthatunk és máshová is eljuttathatunk, egyáltalában megszervezhetjük az előadó- és előadáscserét. Könyvismertetések, irodalmi témák feldolgozása éppen ilyen jó eszköz a nyelvápolásra.

A napi sajtóban, a rádióban, a hetilapokban és a *Híd*ban is nagy szükség lenne minél több cikkre, írásra magáról a nyelvművelő mozgalomról, a nyelvművelés elveiről és különféle formáiról, aztán közvetlenül nyelvhelyességi kérdésekről, a helyesírási tudat, a helyes fogalmazás, a kifejezőképesség problémáiról.

Ezek azonban már a konkrét feladatok, amelyekkel most megalakuló egyesületünk programtervezete részletesen foglalkozik. Mi itt csak utaltunk rájuk, hogy belőlük is kitűnjék egyesületünk fő célja: tegyük a nyelvi kultúrát közüggé.